

Брати

Іван Бунін

Іван Бунін

Брати

Переклад Олександра Грязнова

Поглянь на братів, що нищать один одного.

Я хочу говорити про печаль.

Сутта Ніпата

Дорога із Коломбо вздовж океану тягнеться в густих кокосових лісах. Ліворуч, в їх тінистій глибині, поцяткованій сонячним світлом, під високим навісом їх перистих мітел-верхівок, розкидані сингалецькі хижі, майже приховані блідо-зеленим листом бананів, такі низенькі у порівнянні з тропічним лісом, що їх оточує. Праворуч, серед високих і тонких, дивовижно зігнутих у різні боки, темно-кільчастих стовбурів, стеляться глибокі шовковисті піски, виблискує золоте, гаряче дзеркало водяної гладі і стоять на ній грубі вітрила первісних пірог, утлих сигароподібних дубків. На пісках, у райській голизні, валяються кольору кави тіла чорноволосих підлітків. Багато цих тіл хлюпається зі сміхом та криками і в теплій прозорій воді кам'янистого прибережжя... Здавалось би, навіщо їм, цим лісовим людям, прямим спадкоємцям землі прабатьків, як і тепер ще називають Цейлон, навіщо їм міста, центи, рупії? Хіба не все дають їм ліс, океан, сонце? Одначе, підростаючи, одні з них торгують, інші працюють на рисових або чайних плантаціях, треті – на півночі острова – виловлюють перлини, пірнаючи на дно океану і піднімаючись звідти з кривавими очима, четверті замінюють коней, — возять європейців по містах і їх околицях, по темно-червоних стежках, затінених величними склепіннями лісової зелені, по тому "кабуку", із якого був створений Адам: коні погано витримують цейлонську спеку, кожен багатий резидент, який тримає коней, відсилає їх на літо в гори, у Кенді, в Нурилью.

На ліву руку рикші, між плечем і ліктем, англійці, що нині господарюють на острові, одягають бляху з номером. Є прості номери, є особливі. Старому сингалезу, рикші, що жив у одній із лісових халуп під Коломбо, дістався особливий, сьомий номер. "Навіщо, — спитав би Піднесений, — навіщо, монахи, захотів цей старий чоловік примножувати свої земні прикрощі?" — "Тому, — відповіли б монахи, — тому, Піднесений, захотів цей старий чоловік примножувати свої земні прикрощі, що його спонукала земна любов, те, що одвіку закликає усі істоти до існування". Він мав дружину, сина і багато маленьких дітей, не боячись того, що "хто має їх, той має і турботу про них". Він був чорний, дуже худий і непоказний, схожий на підлітка і на жінку; посіріло його довге волосся, зіbrane в жмут на потилиці і змашене кокосовим

маслом, зморщилася шкіра на всьому тілі, або, краще сказати, на кістках; на бігу піт струмками лив з його носа, підборіддя і ганчірки, пов'язаної навколо сухих стегон, вузькі груди дихали зі свистом і хрипом; але, підкріплюючи себе дурманом бетелю, жуючи і спльовуючи криваву піну, забруднюючи вуса і губи, він бігав швидко, і білі, що каталися в його чорній лакованій колясочці спекотним містом, по темно-червоних, м'яких від сонця дорогах, що пахли квітковим перегноем і нафтою, були цим задоволені.

Підбурюваний любов'ю, він не для себе, а для сім'ї, для сина бажав щастя, того, що не судилось, не далось йому самому. Але англійську мову він знав погано, назви місць, куди треба було бігти, розумів не відразу і часто біг навмання. Колясочка рикші дуже мала; вона з відкидним верхом, колеса її тонкі і високі, голоблі не товщі хорошего ціпка. І ось влазить в неї великий білоокий чоловік, весь у білому, в білому шоломі, в грубому, але дорогому взутті, всідається щільно, кладе ногу на ногу і стримано-наказово, в горло собі, каркає. Підхопивши голоблі, старик припадає до землі і стрілою летить вперед, ледь торкаючись землі легкими ступнями. Чоловік у шоломі, тримаючи палку у вкритих веснянками руках, задумався про справи, задивився – і раптом, злісно вирячивши очі, розуміє: та він же мчить зовсім не туди, куди треба! Коротше кажучи, багато палок влітало старику в спину, в чорні лопатки, постійно зведені у чеканні удару. Але не мало й зайвих центів зірвав він з англійців: осадивши себе на повному бігу біля під'їзду якого-небудь готелю або контори і кинувши голоблі, він так жалісливо морщився, так квапливо викидав уперед довгі тонкі руки, склавши ківшиком мокрі мавпячі долоні, що не можна було не доплатити.

Одного разу прибіг він додому зовсім невчасно: саме у спеку полудня, коли золотими стрілами снують у лісах ті лимонні пташки, що називаються сонячними, коли так весело і різко скрикують зелені папуги, зриваючись з дерев і виблискуючи веселкою у пістрявості лісів, у їх тіні і лаковому блиску, коли так солодко і важко пахнуть у огорожах старих буддійських віхар, критих черепицею, кремові квіти безлистого жертовного дерева, схожі на маленькі туберози, такими яскравими самоцвітами переливаються товстогорлі хамелеони, що мерехтять і по гладеньких і по кільчастих, як хобот слона, стовбурах дерев, так багато майорять і завмирають на сонці великих пишних метеликів і агатовим зерном кишать, течуть гарячі бурі купи мурашок. Все у лісах співало і славало бога життя-смерті Мару, бога "жаги існування", все ганялось одне за одним, раділо короткою радістю, знищуючи один одного, а старий рикша, що вже нічого не бажав, окрім припинення своїх мук, ліг у задушливих сутінках своєї хижі, під її пересохлим листяним дахом, який шарудів червоними змійками, і надвечір вмер – від крижаних судом і водяного проносу. Життя його згасло разом із сонцем, що закотилося за бузковою гладдю великих водяних просторів, яка відходила на захід, у пурпур, попіл і золото найпрекрасніших у світі хмар, — і настала ніч, у яку в лісах під Коломбо лишився від рикші тільки маленький скорчений труп, що втратив свій номер, своє ім'я, як втрачає свою назву ріка Кілані, досягнувши океану. Сонце, заходячи, переходить у вітер; а у що переходить померлий? – Ніч швидко гасила

казково-ніжні, рожеві і зелені фарби хвилинних сутінок, летючі лисиці безшумно проносились під гілками, шукаючи нічліг, і чорною гарячою пільмою наповнювались ліси, загораючись мірадами вогнених мушок, і таємниче, спекотно видзвонюючи цикадами і квітами, у яких живуть дрібні деревні жабки. У далекій лісовій кумирні, перед лампадою, що ледве миготіла на чорному жертovníку, облитому кокосовим маслом і всипаним рисом і зів'ялими квітковими пелюстками, на правому боці, лагідно підклавши ручку під голову, спочивав Піднесений, гігант з сандалового дерева, з широким позолоченим обличчям і довгими розкосими очима із сапфіра, з посмішкою мирного суму на тонких губах. На спині лежав у темній хижі рикша, і смертна мука спотворювала його жалюгідні риси, бо не дійшов до нього голос Піднесеного, що закликав до зречення від земної любові, бо за могилою чекало на нього нове скорботне життя, наслідок несправедного попереднього. Зубаста стара, що сиділа край порогу хижі, біля багаття під котлом, плакала цієї ночі, живлячи свою скорботу тією ж нерозумною любов'ю і жалістю. Піднесений порівняв би її почуття з мідною сережкою в її правому вусі, що мала вигляд барильця: сережка була велика і важка, вона так відтягнула розріз мочки, що утворилась справжня дірка. Різко біліла її коротка кофтина з дешевої тканини, одягнена просто на голе кавове тіло. Голі діти, як чортенята, гралися, вищали, ганялись один за одним поруч. А син, легконогий юнак, стояв у напівтемряві за вогнем. Він ввечері бачив свою наречену, круглолиду тринадцятилітню дівчинку із сусіднього поселення. Він злякався і здивувався, почувши про смерть батька, — він думав, що це буде ще не скоро. Та, мабуть, він був надто схвилюваний іншою любов'ю, яка сильніша за любов до батьків. "Не забувай, — сказав Піднесений, — не забувай, юначе, прагнучи запалити життя від життя, як запалюється вогонь від вогню, що всі страждання цього світу, де кожен або вбивця, або той, кого вбивають, що всі скорботи і жалі його — від любові". Але вже повністю, як скорпіон у своє гніздо, ввійшла любов у юнака. Він стояв і дивився на вогонь. Як у всіх диких, ноги його були надто тонкі. Але і Шива позаздрив би красі його тулуба кольору темної кориці. Блищало при вогні його чорно-синє кінське волосся, довге, стягнене і закручене на маківці, блищали очі з-під довгих вій, і блиск їх був подібним до блиску коксу при вогні.

Наступного дня сусіди віднесли мертвого старичка в глибину лісу, поклали в яму, головою на захід, до океану, поспіхом, але намагаючись не шуміти, закидали землею, листом і поспіхом пішли омиватися. Старичок відбігався; з його тонкої сірої і зморщеної руки зняли мідну бляху — і милуючись нею, роздуваючи тонкі ніздрі, юнак одягнув її на свою круглу і теплу. Спершу він тільки ганявся за досвідченими рикшами, прислухаючись, куди посилали їх пасажири, запам'ятовував назви вулиць і англійські слова, потім і сам став возити, сам став заробляти, готуючись до своєї сім'ї, до своєї любові, бажання якої є бажанням синів, так само як бажання синів є бажанням майна, а бажання майна — бажанням добробуту. Та якось, прибігши додому, він почув другу страшну звістку: його наречена зникла — пішла на Невільницький Острів, в крамницю, і не повернулась. Батько нареченої, що добре знав Коломбо і часто туди ходив, днів зо три розшукував її і, напевне, щось дізнався, бо повернувся заспокоєний. Він зітхав і

опускав очі, зображаючи покірність долі, але це був великий облудник, лукавий, як і всі, у кого є добробут, хто торгує у місті. Він був повним, з жіночими грудьми, з тьмяною сивиною, зачесаною і прикрашеною дорогим гребенем із черепахи; ходив він босий, але під парасолькою, стегна обертав шматком хорошої строкатої тканини; кофта на ньому була пікейна. Від нього не можна було дізнатися правди, а жінки, дівчата усі слабкі, як усі ріки звивисті, і молодий рикша розумів це. Просидівши засмученим дві доби дома, не доторкаючись до їжі, тільки жуючи бетель, він, нарешті опам'ятався і знову побіг у Коломбо. Про наречену він, здавалось, зовсім забув. Він бігав, жадібно збирав гроші – і не можна було зрозуміти, у що він більше закоханий: у свою біганину чи у ті срібні кружечки, які збирав за неї. Один російський моряк сфотографувався з ним і подарував йому знімок. Довго після того молодий рикша радісно дивився на своє зображення: він стояв у голоблях, повернувши обличчя до уявних глядачів, і кожен зразу міг впізнати його, — вийшла навіть бляха на руці. Благополучно, на вигляд навіть щасливо працював він так з півроку.

І ось сидів він якось вранці, разом з іншими рикшами, під багатостовбурним баніаном на тій довгій вулиці, що веде від Невільницького Острова до Парку Вікторії. Гаряче сонце тільки-но з'явилося з-за дерев з боку Марадани. Та високо розрісся баніан, і вже не було тіні біля його коренів, засипаних спаленим листом. Колясочки розжарювались від спеки, тонкі голоблі їх лежали на темно-червоній розігрітій землі, яка пахла і нафтою, і теплою меленою кавою. З цим запахом змішувались густі солодкі запахи вічно квітучих навколишніх садів, камфори, мускусу і того, що їли рикші; а їли вони банани, маленькі, теплі, ніжно-рожеві, в золотистій шкірці, їли ті оранжеві плоди, м'ясо яких схоже на дитяче тіло з присмаком живиці, і базікали, сидячи на землі, до підборіддя піднявши гострими кутами коліна, поклавши на них руки, а на руки – свої жіночі голови. Раптом вдалині, біля огорожі білих бунгало, поцяткованих світлотінню, з'явився чоловік у білому. Він ішов серед вулиці тою упертою і твердою ходою, якою ходять лиш європейці. І, блискавкою скочивши з землі, наввипередки кинулась до нього вся зграя цих голих довгоногих людей. Вони наскочили на нього з усіх боків, і він грізно крикнув, змахнувши палицею. Боязкі і образливі, вони з усього розгону осадили себе круг нього. Він поглянув на них, — і сьомий номер з його смоляним волоссям здався йому сильнішим за інших. На сьомий номер і випав його вибір.

Він був невисокий і міцний, в золотих окулярах, з чорними бровами, що зрослися, в чорних коротких вусах, з оливковим кольором обличчя, на якому тропічне сонце і хвороба печінки вже лишили свій смуглий слід. Шолом на ньому був сірий, очі якось дивно, ніби нічого не бачачи, дивились з півми брів і вій крізь блискуче скло. Він сів уміло – відразу знайшов у колясочці ту точку, при якій рикші вільніше бігти, і, поглянувши на татуйовану кисть лівої руки, короткої і сильної, на маленький годинник у шкіряній лунці, назвав Йорк-стріт. Дерев'яний голос його був твердий і спокійний, але погляд дивний. І рикша підхопив голоблі і понісся вперед багато швидше, ніж було потрібно, щохвилини поклацуючи дзвоником, закріпленим на кінці голоблі, і розминаючись з перехожими, гарбами та іншими рикшами, що снували назад і вперед.

Був кінець березня, найгарячіший час. Не пройшло і трьох годин зі сходу сонця, а вже здавалось, що полудень близько, — так гаряче, світло було усюди і так багатолюдно біля крамниць у кінці вулиці. Земля, сади, уся та висока розкидиста рослинність, що зеленіла і цвіла над бунгало, над їх крейдяними дахами і над старими чорними крамничками, перенаситили повітря теплом і пахощами, — лиш дощові дерева туго згорнули своє листя-чашечки. Ряди крамничок, вірніше, навісів, критих черепицею, увішаних величезними низками бананів, сушеною рибою, в'яленою акулою, були повні покупцями і продавцями, однаково схожими на темношкірих банщиків. Рикша, нахилившись вперед, миготів довгими ногами і біг швидко, та ще жодної краплини поту не було на його спині, змащеній кокосовим маслом, на його округлих плечах, серед яких тонкий стовбур дівочої шиї граційно тримав смоляну голову, розпечену сонцем. У кінці вулиці він раптом зупинився. Ледь повернувши обличчя, він швидко проказав щось по-своєму. Англієць, його пасажир, побачив кінці вигнутих вій, розібрав слово "бетель" і підняв брови. Як? Такий молодий, міцний, пробіг якихось двісті кроків і вже бетель? Не відповівши, він вдарив рикшу по лопатках тростиною. Але той, — боязкий, як всі сингалези, але й наполегливий, — тільки струснув плечем і стрілою помчав по вулиці до крамничок.

— Бетель! - повторив він, повертаючи до англійця гнівні очі, і вишкірився, як собака.

Та англієць вже забув про нього. І через хвилину рикша вискочив із крамнички, тримаючи на вузькій долоні лист перцевого дерева, намазуючи його вапном і загортаючи в нього шматочок арекового плоду, схожий на шматок кременю. Не вбивай, не кради, не перелюбствуй, не бреші і нічим не сп'яняй себе, заповідав Піднесений. Так, але що знав про Нього рикша? Невиразно звучало в його серці те, що було невиразно сприйняте незчисленними серцями його предків. У дощовий сезон він ходив з батьком до священних куренів і там, серед жінок і жебраків, слухав жерців, які читали на древній, усіма забутій мові, і нічого не розумів, тільки підхоплював загальний радісний вигук при імені Піднесеного. Не раз траплялось, що батько молився при ньому на порозі кумирні: він уклонявся перед лежачою статуєю і бурмотів її заповіді, піднімаючи складені долоні до чола, а потім клав на жертovníк найдрібнішу і найстарішу із своїх тяжко зароблених монет. Але бурмотів він байдуже, — адже він тільки боявся картин на стінах кумирні, що зображали муки грішників; він уклонявся і перед іншими богами, перед жажливими індуськими статуями, він і в них вірив, як вірив у силу демонів, змій, зірок, мороку...

Сунувши бетель у рот, рикша, різко мінливий у почуттях, дружельбно посміхнувся англійцю очима, схопив голоблі і, відштовхнувшись лівою ногою, знову побіг. Сонце сліпило, блищало в золоті і склі окулярів, коли англієць підіймав голову. Сонце палило його руки і коліна, земля гаряче дихала, було навіть видно, що над нею, як над жаровнею, тремтить повітря, але він сидів непорушно, не доторкаючись до верха колясочки. Дві дороги вели до міста, або, як називають його резиденти, у Форт: одна праворуч, повз малайське капище, по дамбі між лагунами, друга ліворуч, до океану.

Англійцю хотілось останньої. Але рикша обернувся на бігу, показуючи свої скривавлені губи, і зробив вигляд, що не розуміє, чого від нього хочуть. І англієць знову поступився, — він неуважно дивився навколо себе. Зелена лагуна, блискуча, тепла, повна черепах і гнилі, оточена вдалині кокосовим гаєм, лежала праворуч. По дамбі йшли, їхали, бігли, клацаючи дзвониками. Стали траплятися рикші у фесках, білих кітелях і коротких білих шортах. Європейці, що сиділи в колясочках, були бліді після виснажливої ночі, високо задирали свої білі черевики, поклавши коліно на коліно. Прокотилася бричка, запряжена сірим горбатим бичком, — під її навісом, у легкій гарячій тіні, сидів парс, жовтолиций старик, схожий на євнуха, в халаті і оксамитовому конусоподібному капелюсі, вишитому золотом. Велетень-афганець у білих шароварах, у м'яких чоботах із загнутими носами, у білому каптані і величезному рожевому тюрбані, непорушно стояв над лагуною, дивлячись на черепах у теплій воді. Без кінця тягнулись довгі криті гарби, запряжені волами. Під їх вузькими солом'яними склепіннями були навалені тюки товарів, а часом — ціла купа коричневих тіл, молодих робітників. Худі, спалені спекою старики, з червоними від червоного пилу ногами, крокували біля коліс, ніби мумії старих жінок. Йшли каменярі, дужі чорні таміли... "Пагода", — маючи на увазі чайний дім, сказав англієць під тими патріархальними деревами, що ростуть при в'їзді в Форт, під неосяжними навісами зелені, світлої від сонця, що пронизувало її.

Біля старої голландської будівлі з аркадами у нижньому поверсі зупинились. Англієць глянув на годинник і пішов пити чай і палити сигару. А рикша зробив півколо широкою тінистою вулицею, по червоно-ліловій бруківці, всипаній жовтими і червоними пелюстками кетмій, і, кинувши голоблі біля коренів дерева, з розгону сів. Він підняв коліна і поклав на них лікті, гаряче дихаючи банним духмяним теплом полудня і бездумно слідкуючи очима за сингалезами і європейцями, що проходили повз нього, потім витягнув з-за фартуха ганчірку, витер скривавлені бетелем губи, лице, гладкі груди і, склавши її бинтом, приклав до чола, пов'язав голову: це було зовсім негарно, надавало йому вигляд хворого, але ж багато рикш так робить. Він сидів і, можливо, думав... "Тіла наші, Господарю, різні, але серце, звичайно, одне", — сказав Ананда Піднесеному і, отже, можна уявити собі, що повинен думати чи відчувати юнак, який виріс у райських лісах під Коломбо і вже спробував найсильнішої отрути — любові до жінки, яка вже вмішалася у життя, що швидко біжить за радощами або втікає від печалей. Мара вже поранив його, але ж Мара і виліковує рани. Мара вививає із рук людини те, що схопила людина, але ж Мара і запалює людину знову схопити відняте у неї чи щось інше, подібне до віднятого...

Напившись чаю, англієць блукав вулицею, заходячи в магазини, розглядавав у вітринах дорогоцінне каміння, слонів і Будд з ебенового дерева, різні строкаті тканини, золоті в чорних плямах шкіри пантер. А рикша, щось думаючи чи тільки відчуваючи, постійно переглядався з іншими рикшами і ходив позаду англійця, возячи за собою колясочку. Рівно в полудень англієць дав йому рупію, щоб він купив собі поїсти, а сам пішов у контору великого європейського пароплавства. Рикша купив дешевих цигарок, став палити, сильно затягуючись і дивлячись на цигарку, як це роблять жінки, і

викував підряд аж п'ять штук. Солодко одурманений, сидів він у мереживній тіні навпроти триповерхового будинку, де була контора, і раптом, піднявши очі, побачив, що на балконі під білою фіранкою з'явився його пасажир і ще чоловік зо п'ять європейців. Всі вони дивились в біноклі на гавань – і ось за дахами пристані з'явилися одна за одною і повільно пропливли три високі, тонкі щогли, злегка нахилені назад. З балкона замахали хустинками, а з-за дахів похмуро, голосно і велично, відгукуючись на рейді і в місті, заревіла труба: пароплав із далекої Європи, якого чекав пасажир рикші номер сім, прибув. Точно ввійшов він після двадцятиденного плавання в Коломбо – і те, чого зовсім не чекав рикша, ще повний надій і бажань, цей фатальний для нього обід у домі на лагуні, було вирішено.

Але до обіду, до вечора лишалось ще багато часу. І знову вийшов на вулицю цей чоловік в окулярах, що нібито нічого не бачив. Він розпрощався з тими двома, що вийшли з ним, і попрямував до білої статуї Вікторії, до критої пристані, і знову побрів по вулиці рикша – на цей раз до готелю, де о цій порі, в напівтемній залі, гарячу духоту якої розвіювали, змішували із запахом страв довгі весла, що оберталися під стелею, їло і пило багато резидентів і туристів. І знову, як собака, сів він на бруківку, на пелюстки кетмій. Мереживна тінь дерев, що з'єднувалися світло-зеленими верхівками, укривала вулицю, і йшли повз нього у цій тіні подібні до жінок сингалези, нав'язуючи європейцям кольорові листівки, черепахові гребені, дорогоцінне каміння, — один навіть тягав за собою на мотузку і продавав звірка у шубці з довгих колючок, — і все бігли, бігли цією багатонаціональною вулицею напівдикі рикші... Оддалік, серед відкритої площі, біліла велика мармурова жінка, горда, з подвійним підборіддям, у порфірі і короні, що сиділа на високому мармуровому постаменті. І звідти натовпом йшли ті, що тільки-но прибули з Європи. З під'їзду готелю вискакували сизі і чорні слуги, кланяючись, вихоплювали із рук у них палиці й дрібні речі, і стриманими, вишуканими поклонами зустрічав їх на порозі чоловік, що виблискував напوماдженням проділом, очима, зубами, запонками, накрохмаленою білизною, пікейним смокінгом, пікейними панталонами і білим взуттям. "Люди постійно ідуть на бенкети, на прогулянки, на забави, — сказав Піднесений, який колись відвідав цей райський притулок перших людей, що пізнали бажання. – Вигляд, звуки, смак, запахи п'янять їх, — сказав Він, — бажання обвиває їх, як повзуча рослина, зелена, красива і смертоносна, обвиває дерево Шала". Сліди втоми від спеки, морської хитавиці і хвороб були на сірих обличчях людей, які йшли до готелю. У всіх був напівмертвий вигляд, всі говорили, не рухаючи губами, але всі йшли і один за одним зникали в сутінках вестибюля, щоб розійтись по своїх кімнатах, підбадьоритись, а потім до почервоніння сп'янявши себе їжею, питтям, сигарами і кавою, покотитися на рикшах на берег океану, в Сади Кориці, до індуських храмів і буддійських віхар. У кожного, у кожного в душі було те, що примушує людину жити і бажати солодкого обману життя! А рикші, народженому на землі перших людей, хіба не був би вдвічі солодшим цей обман? Повз нього йшли жінки, літні, негарні, такі ж довгозубі, як його чорна мати, що сиділа в далекій лісовій халупі, але часом проходили і дівчата, гарненькі, в білих уборах, в невеликих шоломах, обплетених

легкими вуалями, і, збуджуючи в ньому бажання, зацікавлено дивились на його підняті чудові вії, на ганчірку навколо його смоляної голови і на скривавлені вуста. А хіба вона, та, що зникла в цьому місті, була гірша за них? Тепло тропічного сонця зростило її. Від білої, у голубих квіточках, короткої кофти і такої ж спіднички, одягнених на голе, трохи повне, але міцне, невелике тіло, вона здавалась чорнішою. У неї була кругла голівка, випукле чоло, круглі сяючі очі, в яких дитяча боязливість вже змішувалась з радісною цікавістю до життя, із прихованою жіночістю, ніжною і пристрасною; було коралове намисто на круглій шиї, маленькі руки і ноги в срібних браслетах... Зірвавшись з місця, рикша побіг в один із найближчих провулків, де в старому одноповерховому будинку під черепицею, з товстими дерев'яними колонами, був бар для простолюд. Там він поклав на прилавок двадцять п'ять центів і за них висмоктав цілу склянку віскі. Змішавши цей вогонь з бетелем, він забезпечив себе блаженним збудженням аж до вечора, до тої пори, коли ліси під Коломбо, наповнюючись чорною гарячою пітьмою, таємниче задзвенять дзюрчанням і стогоном незчисленних цикад і деревних жаб, а хаші бамбуку затріпочуть мірадами вогняних іскор.

П'яним був і англієць, вийшовши з сигарою із готелю, — очі його були сонні, порожевіле обличчя стало немов би повніше. Поглядаючи на годинник і щось думаючи, вірогідно, не знаючи, як вбити час, він нерішуче постояв біля готелю, потім наказав везти себе спершу на пошту, де опустив у ящик три листівки, а від пошти – до саду Гордона, куди навіть не зайшов, тільки подивився у ворота на монумент і на алеї, — а від саду Гордона – куди дивляться очі: до Чорного Міста, до ринку в Чорному Місті, до ріки Келані... І пішов, пішов мотати його п'яний і з голови до ніг мокрий рикша, збуджений ще і надією одержати цілу купу центів. У найтомливіший час післяполуденного тепла і світла, коли, просидівши дві хвилини на лавці під деревом, залишаєш на ній темний круг поту, він на догоду англійцю, що не знав, як дотягнути до обіду, пробіг все Чорне Місто, старе, багатолюдне, пряно-пахуче, — і багато бачив напівсонний англієць голих кольорових тіл і різнобарвних тканин на стегнах, багато парсів, індусів, жовтолицих малайців, смердючих китайських крамничок, черепичних і очеретяних дахів, храмів, мечетей і капищ, матросів напідпитку з Європи і буддійських монахів – голених, худих, з божевільними очима, в канаркового кольору тогах, з оголеним правим плечем і опахалами із листя священної пальми. Рикша і його пасажир мчали серед цієї тісноти і бруду древнього Сходу швидко, швидко, ніби рятуючись від когось, — аж до ріки Келані, вузької, густої і глибокої, перегрітої сонцем, напівприкритої непролазними зеленими хашами, що низько схилились з її берегів, улюбленої крокодилами, які все далі відходять у глибину незайманих лісів від барж з солом'яними покрівлями, навантажених тюками чаю, рисом, корицею, іще не обробленим дорогоцінним камінням, що особливо повільно плывуть у густому блиску надвечірнього сонця... Потім англієць наказав повернутися у Форт, що вже спустів, закривши всі свої контори, агентства і банки, поголився у циркульні і неприємно помолодшав, купував сигари, заходив до аптеки... Рикша, мокрий і схудлий, дивився на нього вже неприязно, очима собаки, що відчуває приступи сказу... О шостій годині,

пробігши повз маяк в кінці Квінс-стріт, пробігши тихі і чисті військові квартали, він вискочив на берег океану, який вільно глянув йому в очі своїм простором і зелено-золотистим глянцем від низького сонця, і побіг по плацу Голь-Фес, до Невільницького Острова.

"Із жаги народжується бажання радості, — сказав Піднесений, — із радості народжується скорбота, із радості і скорботи виникає страх". І ось вже з'явилися в очах рикші і скорбота, і страх, і злоба. Він ошалів від бігу, не раз сумно озирався на свого мучителя, тяжко дихав, виміряючи довгими ногами широку заїжджену дорогу по плацу. Плац цей величезний, порожній і печальний надвечір. Закінчивши справи, англійці гуляють тут перед обідом, катаються або катають своїх дружин, коханок чи дітей на конях, у дорогих екіпажах, грають у футбол, милуються океаном і пишною красою тропічного, чужого їм заходу сонця. Рикша біг, дивлячись дико на тих жилавих рудих людей в білих шортах і строкатих фуфайках, що носилися по плацу цілком добровільно, летіли навздогін один за одним, підстрибували за м'ячами, що злітали, і гулко били у них грубими носачами важких черевиків. Сонце опускалось, небо над ним зеленіло, легка пухнаста хмарка, що тонула в його глибині, стала зовсім рожевою... "Карлтон-отел!" — мертво сказав англієць, який весь час печально і сонно дивився на захід, на океан, на його брижі, що м'яко шуміли і розсипалися на прибережних валунах геліотроповою піною. Рикша на бігу вишкірився, йому вже хотілося гризти цього чоловіка, що загнав його; але не бігти було неможливо: англієць, не змінюючи сонно-печального виразу обличчя, все частіше тикав рикшу кінцем палиці, та й блаженне збудження рикші вже перейшло в якесь інше, — у напружену покірність, у стовбняк безупинного бігу. Всі готелі у Форті були заповнені, англієць жив у простому, за Невільницьким Островом, — і тут ще раз пробіг рикша повз баніан, під яким він сидів цього ранку з жагою заробітку у цих безпощадних і загадкових білих людей, з упертою надією на щастя. Пішли суцільні сади, кам'яні огорожі і голландські дахи бунгало, низьких, приземкуватих. Заскочивши у двір одного такого бунгало, рикша з півгодини відпочивав біля широкої тераси, доки англієць переодягався до обіду. Серце в нього билось, немов у отруєного, губи побіліли, риси темно-коричневого лиця загострились, прекрасні очі ще більше почорніли і розширились, ганчірка на голові так намокла, що він зірвав її і відкинув далеко геть. Запах його гарячого тіла став неприємним — це був запах теплого чаю, змішаного з кокосовим маслом і ще чимось, немов взяли і розтерли в руках купку мурашок.

Сонце тим часом заховалось. Немолода дівчина напівлежала під навісом тераси в качалці, читаючи при останньому світлі дня молитовник. Побачивши її з вулиці, у двір безшумно ввійшов німий індус із Мадুরи, високий чорний старик, з сивим волоссям на грудях і на животі, худий, як скелет, в жебрацькому тюрбані, в довгому фартуху з тканини, що була колись червоною, у жовтих поперечних смугах. На руці у старика була закрита корзина, сплетена з пальмового lika. Підійшовши до тераси, він підлесливо уклонився, приклавши руку до чола, і сів на землю, піднімаючи кришку корзини. Та, що лежала в качалці, махнула рукою, не дивлячись на нього. Та він вже

дістав з-за пояса очеретяну дудку. І тут рикша раптом схопився на ноги і з незрозумілою люттю голосно крикнув на нього. Скочив і старик, хряснув кришкою корзини і, озираючись, побіг до воріт. Та у рикші ще довго були круглі очі, — зовсім, як у тої, страшної, яку він уявив собі: вона повільно тугим джгутом виповзала з корзини і з шипінням роздувала своє горло, що мерехтіло голубим відблиском. Швидко падала темрява – уже в пітьмі вийшов на терасу вимитий, у білому смокінгу англієць. І рикша покірно кинувся до голобель. Була вже ніч, особливо гаряча, як завжди перед сезоном дощів, ще більш духмяна, ніж день. Ще густішим став теплий і нудотно-солодкий аромат мускусу, змішаний із запахом теплої землі, родючої від квіткового перегною. Так було темно серед садів, де біг рикша, що тільки по важкому диханню і по тьмяному ліхтарику на голоблі можна було зрозуміти, що попереду мчить зустрічний. Потім слабко замерехтіла під чорним навісом дерев гнила лагуна, зачервоніли вогні, що відбивались у ній. Великий двоповерховий будинок наскрізь світився в цій тропічній темряві прорізами вікон. У дворі було темно. Багато рикш, що зливалися з темрявою своїми тілами і слабко білили фартухами, набігло в цей двір із гостями. А великий, відкритий на лагуну балкон сяяв свічками у скляних ковпаках, осипаних незліченною мошвою, виблискував скатертиною довгого стола, заставленого посудом, пляшками і вазами з льодом, і білів смокінгами сидячих гостей, які невпинно, хоч і стримано бурмотіли собі у горло, в той час як босоногі повні слуги, схожі на няньок, шурхотіли голими підошвами, прислужуючи їм, а величезна китайська циновка, ребром підвішена над ними до стелі, все маяла і маяла, оскільки її рухали малайці, які сиділи за стіною, що не доходила до стелі, — і все віяла, віяла вітром на тих, що обідали, на їх холодні, мокрі лоби. Рикша номер сім підлетів до балкону. Всі, що сиділи за столом, вітали запізнілого гостя радісним гомоном. Гість вискочив із колясочки і збіг на балкон. А рикша помчав навколо будинку, щоб знову потрапити до воріт, у двір, до інших рикш, і, оббігаючи дім, раптом так сахнувся назад, ніби його вдарили в лице палкою: стоячи біля відкритого і освітленого вікна другого поверху, — в японському халатику червоного шовку, у потрійному намисті з рубінів, в золотих широких браслетах на округлих руках, — на нього дивилася круглими сяючими очима його наречена, та сама дівчинка-жінка, з якою він вже домовився півроку тому обмінятися кульками із рису! Його, внизу, у темряві, вона не могла бачити. Та він відразу впізнав її – і, відсахнувшись, застиг на місці.

Він не упав, серце його не розірвалося, воно було занадто молоде і сильне. Постоявши з хвилину, він присів на землю, під віковою шовковицею, вся вершина якої, мов райське дерево, горіла і мерехтіла розсипом вогненно-зелених іскор. Він довго дивився на чорну круглу голівку, на червоний шовк, що вільно обіймав маленьке тіло, і на підняті руки тої, що стояла в рамі вікна, поправляючи зачіску. Він сидів навпочіпки доти, поки вона не повернулась і не пішла в глибину кімнати. А коли вона зникла, він миттєво скочив на ноги, спіймав на землі голоблі і, птахом пролетівши через двір за ворота, знову, знову побіг – на цей раз вже твердо знаючи, куди і навіщо він біжить, і вже сам керуючи своєю відразу звільненою волею.

— Збудись, збудись! – кричали в ньому тисячі беззвучних голосів його печальних, стократ зотлілих в цій райській землі предків. – Струси із себе спокуси Мари, сон цього короткого життя! Чи тобі ж спати, збореному отрутою, проткнутому стрілою? Стократ страждає той, хто має стократ миле; всі скорботи, всі жалі – від любові, від прихильностей серця – то вбий же їх! Недовго пробудеш ти в спокою спочинку, знову і знову, в тисячі втілень, вивергне тебе твоя едемська земля, притулок перших людей, що пізнали бажання, але він, цей короткий спочинок, все ж настане для тебе, хто занадто рано вибіг на дорогу життя, пристрасно погнався за щастям і поранений найгострішою стрілою – жагою любові і нових зачатъ для цього древнього світу, де одвіку переможець міцною п'ятою стоїть на горлі переможеного!

Під чорними навісами дерев, що зрослися вершинами, з'явилися вогні у відкритих крамничках Невільницького Острова. Рикша жадібно з'їв у одній з них чашечку теплого вареного рису, сильно переперченого, і кинувся далі. Він знав, де живе старий із Мадури, що годину тому приходив у двір готелю: він жив разом із своїм племінником при його великій фруктовій лавці, в низькому домі з товстими дерев'яними колонами. Племінник, у брудному європейському одязі з полотна, з великим ковтуном чорної шерсті на голові, перетаскував корзини з плодами в глибину лавки, зморщившись від диму цигарки, що прилипла до його нижньої губи. Він не звернув уваги на шалений вигляд мокрого, гарячого рикші. І рикша мовчки заскочив під навіс серед стовпів, ногою штовхнув у глибину під ним дверцята, за якими сподівався знайти німого старика. У спітнілій руці він міцно тримав заповітний золотий, який він ще на бігу дістав з-за фартуха, із шкіряного гамана, підвішеного до пояса. І золотий швидко зробив свою справу: назад рикша вискочив з великою коробкою від сигар, перев'язаною шнурком. Він заплатив за неї велику ціну, зате вона не була порожня: те, що в ній лежало, билось, звивалось, стукало в кришку і шурхотіло.

Навіщо він захопив з собою колясочку? А він таки захопив її – і рівним, сильним махом полетів на берег океану, на плац Голь-Феса. Плац був порожнім, далеко темніючи в зоряному світлі. За ним були розсипані нечисленні вогники Форту, і в небі повільно оберталась мутно-дзеркальна башта маяка, кидаючи димні смуги білого світла тільки у бік рейду. Слабкий прохолодний вітер тягнув з океану, рівний, сонний шум якого був ледве чутний. Добігши до прибережжя, до середини дороги, рикша востаннє кинув тонкі голоблі, в які рано, та не надовго впрягло його життя, і сів уже не на землю, а на лаву, сів сміливо, як резидент.

Він, віддаючи індусові цілий фунт, вимагав найменшу, та найсильнішу, смертоносну. І вона була, — окрім того, що казково красива, вся в чорних кільцях з зеленими облямівками, з темно-голубою круглою голівкою, з смарагдовою смугою на потилиці і траурним хвостом, — вона була, при своєму малому розмірі, надзвичайно сильна і злісна, а тепер, після того як її помотали у дерев'яній пахучій коробці, особливо. Вона судорожно, мов сталава, пружинила, звивалась, шурхотіла і стукала в кришку. І він швидко розв'язав, розпутав шнурок... Втім, хто знає, як саме він це зробив? Твердими чи тремтячими руками? Швидко, рішуче чи ні? А після того чи довго

вагався? Чи довго дивився на темний, мовчазний океан, на слабке зоряне світло, на Південний Хрест, Ворона, Канопус? Чи вишкірився по-собачому на місто резидентів, або на багатий готель, що світився вдалині своїм під'їздом? Певне, він відразу відкрив коробку і твердо поклав ліву руку на ті крижані, як мертве тіло, пружини, що звивались у коробці: він був укушений у долоню.

А той укус нестерпно пекучий, — він подібний до удару електричного струму і з голови до ніг пронизує все тіло людини нестерпним болем, такою мукою, що після нього навіть мавпи жалібно скрикують і вибухають риданнями, дитячими, пристрасними, відчайдушно благальними. І без сумніву, що, відчувши цей вогненний удар, рикша колесом перевернувся на лавці, і коробка відлетіла від нього вбік. А потім відразу ж розчинилась під ним бездонна пітьма, і все помчало перед його очима кудись навскіс, вгору: і океан, і зорі, і вогні готелю. Шум океану ринув йому в голову — і відразу урвався: глибока непритомність завжди буває після такого удару. Але людина завжди швидко приходить до тями, ніби тільки для того, щоб її тяжко, з кров'ю знудило — і знову повернути у небуття. Їх, цих обмирань, буває декілька, і кожне з них, ламаючи людину, перехоплюючи їй подих, по часточкам забирає людське життя, людські здібності: думки, пам'ять, зір, слух, біль, горе, радість, ненависть — і те останнє, всеохоплююче, що називається любов'ю, жагою вмістити у своє серце весь зримий і незримий світ і знову віддати його комусь.

Днів через десять, у темні й гарячі сутінки перед грозою, до великого російського пароплава, готового відпливти в Суец, дві пари гребців гнали в гавані Коломбо шлюпку, в якій напівлежав пасажир рикші номер сім. Пароплав уже гудів від гуркоту якірного ланцюга, коли, вискочивши біля високої залізної стіни пароплавного боку, вибіг він по довгому трапу на палубу. Капітан спершу рішуче відмовився прийняти його: пароплав вантажний, заявив він, агент вже поїхав, — це неможливо. "Але я надзвичайно, надзвичайно прошу вас!" — заперечив англієць. Капітан здивовано глянув на нього: на вигляд міцний, енергійний, хоча на обличчі слід нездорової засмаги, а очі за блискучими окулярами стоячі, ніби нічого не бачать, але неспокійні. "Зачекайте до післязавтра, — сказав капітан, — післязавтра буде німецький поштовий пароплав". — "Так, але провести ще дві ночі у Коломбо мені дуже важко, — відповів англієць. — Цей клімат знесилює мене, я хворий. Я змучений цими цейлонськими ночами, безсонницею і всім тим, що відчуває усяка нервова людина перед наступними грозами. А погляньте на цю пітьму, на хмари, що заступили всі горизонти: ніч знову буде жахлива, сезон дощів, власне, вже розпочався". І, знизавши плечима, подумавши, капітан поступився. І за хвилину тонкі, як вужі, сингалези вже тягнули по трапу сундук у чорній лакованій шкірі, весь обклеєний різнокольоровими етикетками готелів і помічений червоними ініціалами.

Вільна каюта лікаря, яку запропонували англієцю, була дуже тісна і задушлива. Та англієць знайшов її прекрасною. Нашвидкуруч розклавши в ній речі, він вийшов через їдальню на верхню палубу. Все швидко тонуло в темряві. Пароплав уже знявся і

повертав у відкрите море. Праворуч ніби пливли на нього інші пароплави, вогні на щоглах, вогні Форту. Ліворуч, з-під високого борту хитко тягнулась до низького берега, до складів з вугіллям, до чорної гущавини тонкостовбурних кокосових лісів гладь темної води, яка ще відбивала пільму і печаль хмар, і своїм хитким рухом запаморочувала голову. Постійно змінюючи напрям, все дужче звідкись віяв вологий, нудотно-благовонний, м'який вітер. Раптом мовчазні хмари відкрились такою безоднею блідо-голубого світла, що навіть в глибині лісів майнули освітлені ним стовбури пальм, бананів і халуп під ними. Англієць злякано кліпнув очима, озирнувся на блідий мол з червоним вогником у кінці, який вже плив ліворуч від нього, на свинцеву далеч океану за молотом – і швидко пішов назад, у каюту.

Старий лакей, злий від втоми, без потреби підозрілий і спостережливий, декілька раз зазиравав перед обідом до каюти. Англієць сидів у складному полотняному кріслі, тримаючи на колінах товстий зошит у шкіряній обкладинці, писав у ньому золотим пером, і вираз його обличчя, коли він підіймав його, зблискуючи окулярами, був тупим і разом з тим здивованим. Потім, сховавши перо, він задумався, немов би слухаючи шум і шерех хвиль, що важко мчали за стіною каюти. Лакей пройшов мимо, мотаючи голосним дзвоником. Англієць встав і повністю роздягнувся. З ніг до голови обтершись губкою, насиченою водою з одеколоном, він поголився, підрівняв короткі товсті вуса, ретельно причесав щітками своє чорне пряме волосся на косий ряд, одягнув свіжу білизну, смокінг і пішов на обід зі своїм звичайним, рішучим, солдатським виглядом.

Моряки, що вже давно сиділи за столом і картали його за запізнення, зустріли його перебільшено люб'язно, хизуючись один перед одним знанням англійської мови. Він відповів їм стриманою, але не меншою люб'язністю і поспішив сказати, що йому дуже подобається російська їжа, що він був у Росії, в Сибіру... що він взагалі багато мандрував і завжди прекрасно витримував мандри, чого, однак, не можна сказати про його останнє перебування в Індії, на Яві і на Цейлоні: тут у нього захворіла печінка і він розладнав собі нерви, дійшов навіть до дивацтва – на зразок того, яке він проявив годину тому, так несподівано з'явившись на пароплав... За кавою він пригощав моряків коньяком і лікерами, приніс коробку товстих єгипетських цигарок і поставив її на стіл відкритою, для загального користування. Капітан, чоловік з розумними і твердими очима, намагаючись у всьому бути європейцем, завів мову про колоніальні завдання Європи, про японців, про майбутнє Далекого Сходу. Уважно слухаючи, англієць заперечував, погоджувався. Говорив він вільно і не просто, а так, ніби читав добре написану статтю. І часом раптом замовкав, ще уважніше прислухаючись до шереху хвиль за відкритими дверима. Від грози втекли. Давно потонули у чорному оксамиті вогні Коломбо, що довго переливалися алмазним ланцюгом. Тепер пароплав був у безмежній пільмі, в порожнечі океану і ночі.

Їдальня розміщувалась на палубі, під капітанським містком. І пільма різко чорніла у відкритих дверях і вікнах, стояла і дивилась у яскраво освітлену їдальню. Волого віяло із цієї пільми – вологим, вільним подихом чогось одвіку вільного – і свіжість, доходячи до людей за столом, давала їм відчувати запах тютюнового диму, гарячої кави і лікерів.

Та інколи електричне світло раптом падало — двері, вікна миготіли блідо-синіми квадратами: беззвучно і невимовно широко розкривалася навкруг пароплава голуба безодня, текучими брижами виблискував водяний простір, вугільною чорнотою заливало горизонти — і звідтіля, як тяжке ремствування творця, зануреного ще у первісний хаос, долинав глухий, похмурий і таємничий, усе до основ струшуючий гуркіт грому. І тоді англієць немов би кам'янів на хвилину.

— По суті це страшно! — сказав він своїм мертвим, але твердим голосом після одного особливо сліпучого спалаху. І, вставши з місця, підійшов до дверей, що з'явилися темрявою. — Дуже страшно, — сказав він, ніби розмовляючи сам із собою. — І страшніше за все те, що ми не думаємо, не відчуваємо і не можемо, розучилися відчувати, як це страшно.

— Що саме? — спитав капітан.

— А ось хоч би те, — відповів англієць, — що під ногами і навколо нас бездонна глибина, та хитка хлябь, про яку так жахливо розповідає Біблія... О, — суворо сказав він, вдивляючись у темряву — і поблизу, і оддалік, всюди загораються борозни зеленої вогненної піни, і чорнота навкруг цієї піни чорно-лілова, кольору воронячого крила... Це дуже моторошно — бути капітаном? — серйозно спитав він.

— Ні, чому ж, — відповів капітан з вдаваною недбалістю. — Справа відповідальна, але... Все залежить від звички...

— Скажіть краще — від нашої тупості, — сказав англієць. Стояти он там, на вашому містку, з боків якого мутно дивляться крізь товсте скло два цих великих ока, зелений і червоний, і йти кудись в пітьму ночі і води, що простерлася на тисячі миль навкруг, — це божевілля! Та, втім, не краще, — додав він, знову заглядаючи у двері, — не краще і лежати внизу, в каюті, за найтоншою стіною якої, біля самісінької твоєї голови, всю ніч шумить, кипить ця бездонна хлябь... Так, так, розум наш такий же слабкий, як розум крота, або, певне, ще слабший, тому що у крота, у звіра, у дикуна хоч інстинкт зберігся, а у нас, у європейців, він виродився, вироджується!

— Однак кроти не плавають по усій земній кулі, — всміхаючись відповів капітан. — Кроти не користуються паром, електрикою, бездротовим телеграфом... Ви хочете — я буду зараз говорити з Аденом? А до нього десять діб ходу.

— І це страшно, — сказав англієць і суворо поглянув крізь окуляри на механіка, що засміявся. — Так, і це дуже страшно. А ми по суті нічого не боїмося. Ми навіть смерті не боїмося по-справжньому: ні життя, ні таємниць, ні безодень, що нас оточують, ні смерті — ні своєї власної, ні чужої! Я учасник бурської війни, я, наказуючи стріляти з гармат, вбивав людей сотнями — і ось не тільки не страждаю, не божеволю, що я вбивця, а навіть не думаю про них ніколи.

— А звірі, дикуни — думають? — спитав капітан.

— Дикуни вірять, що так потрібно, а ми ні, — сказав англієць і замовк, пішов ходити по їдальні, намагаючись ступати твердо.

Спалахи, вже рожеві, що миготіли по зірках, слабшали. Вітер дув у вікна і двері сильніше і прохолодніше, чорна пітьма за дверима шуміла важче. Велика раковина,

попільничка, повзла по столу. Відчувалось під неприємно слабкими ногами, як знизу щось наростає, піднімає, потім валить набік, розступається – і підлога все глибше тікає з-під ніг. Моряки, допивши каву, накурившись, стримуючи позіхання і поглядаючи на свого дивного пасажира, посиділи, помовчали ще декілька хвилин, потім, бажаючи йому спокійної ночі, стали братись за кашкети. Залишився один капітан. Він палив і слідкував за англійцем очима. Англієць, з сигарою, похитуючись, ходив від дверей до дверей, дратуючи своєю серйозністю, поєднаною з неуважністю, старика лакея, що прибирав зі столу.

— Так, так, — сказав він, — нам страшно лиш тому, що ми розучилися відчувати страх! Бога, релігії в Європі давно вже немає, ми, при всій своїй діловитості і жадібності, як лід холодні і до життя, і до смерті: якщо і боїмося її, то лиш розумом або ж тільки залишками тваринного інстинкту. Іноді ми навіть намагаємося вселити в себе цей страх, збільшити його – і все ж не сприймаємо, не відчуваємо в належній мірі... ось як не відчуваю і я того, що сам же назвав страшним, — сказав він, показуючи на відкриті двері, за якими шуміла чорна темрява, що вже високо підіймала з носа і завалювала скриплячий переборками пароплав то на один, то на другий бік.

— Це на вас Цейлон так подіяв, — промовив капітан.

— О, без сумніву, без сумніву! – згодився англієць. – Ми всі, — комерсанти, техніки, військові, політики, колонізатори, — ми всі, рятуючись від власної тупості і пустоти, блукаємо усім світом і намагаємося захоплюватися то горами і озерами Швейцарії, то бідністю Італії, її картинами і уламками статуй або колон, то блукаємо слизьким камінням, що вціліло від якихось амфітеатрів у Сіцилії, то дивимось з удаваним захопленням на жовті руїни Акрополя, то беремо участь, як при балаганному видовищі, у роздачі священного вогню в Єрусалимі, платимо шалені гроші за те, щоб терпіти муки від провідників і бліх у могильниках і глиняних капищах Єгипту, пливемо в Індію, в Китай, в Японію – і ось тільки тут, на землі найдавнішого людства, у цьому втраченому нами едемі, який ми називаємо нашою колонією і жадібно грабуємо, серед бруду, чуми, холери, лихоманок і кольорових людей, яких ми обернули на скот, тільки тут відчуваємо в якійсь мірі життя, смерть, божество. Тут, залишаючись байдужим до усіх цих Озирісів, Зевсів, Аполлонів, до Христа, до Магомета, я не раз відчував, що міг би уклонятися хіба що їм, цим страшним богам нашої прабатьківщини, — сторукому Брамі, Шиві, Дияволу, Будді, слово якого лунало воістину, як мова самого Мафусаїла, що вбивав цвяхи у віко домовини світу... Так, тільки дякуючи Сходу і хворобам, підхопленим мною на Сході, дякуючи тому, що в Африці я вбивав людей, в Індії, яку грабує Англія, а отже частково і я, бачив тисячі вмираючих з голоду, в Японії купував дівчаток у дружини на місяць, в Китаї бив палицею по головах беззахисних мавпоподібних стариків, на Яві і на Цейлоні до передсмертного хрипу заганяв рикш, в Анарадхапурі отримав свого часу жорстоку лихоманку, а на Малабарському березі хворобу печінки, — тільки дякуючи всьому цьому я ще дещо відчуваю і думаю. Ті країни, тих незчисленних людей, що ще живуть або дитяче-безпосереднім життям, усім еством своїм відчуваючи і буття, і смерть, і божественну велич всесвіту, або вже

пройшли довгий і важкий шлях, історичний, релігійний і філософський, і стомились на цьому шляху, ми, люди нового залізного віку, намагаємося поневолити, поділити між собою, і називаємо це нашими колоніальними завданнями. І коли цей поділ підійде до кінця, тоді в світі знову запанує влада якого-небудь нового Тіра, Сідона, нового Риму, англійського чи німецького, повториться, неодмінно повториться і те, що передрекли Сідону, який уявив себе, за словом Біблії, богом, іудейські пророки, Риму – Апокаліпсис, а Індії, арійським племенам, що поневолили її, — Будда, що казав: "О, ви, князі, що володієте владою і скарбами, що обертаєте один проти одного свою жадібність і ненаситно потураєте своїй хтивості!" Будда зрозумів, що значить життя Особистості, в цьому "світі гостювання", у цьому всесвіті, який ми не усвідомлюємо, — і жахнувся священним жахом. Ми ж підносимо нашу Особистість вище небес, ми хочемо зосередити у ній весь світ, що б там не говорили про майбутню всесвітню рівність і братерство, — і ось тільки в океані, під новими і чужими нам зірками, серед величі тропічних гроз, або в Індії, на Цейлоні, де в чорні спекотні ночі, в гарячому мороку, відчуваєш, як тане, розчиняється людина в цій чорноті, в звуках, в запахах, в цьому страшному Все-Єдиному, тільки там розуміємо у слабкій мірі, що значить ця наша Особистість... Чи знаєте ви, — сказав він, зупиняючись і виблискуючи окулярами на капітана, — буддійську легенду?

— Яку? – запитав капітан, потайки позіхнувши і глянувши на годинник.

— А ось яку: ворон кинувся за слоном, що біг з лісистої гори до океану; все змітаючи на шляху, ламаючи хаті, слон шубовснув у хвилі – і ворон, якого спонукало "бажання", упав за ним і, почекавши, поки він захлинувся і виринув із хвиль, спустився на його вухасту тушу; туша пливла, розкладалася, а ворон жадібно клював її; коли ж він отямився, то побачив, що віднесло його на цій туші далеко, далеко, туди, звідки навіть на крилах чайки нема вороття – і закричав жалюгідним голосом, тим, якого так уважно чекає Смерть... Жахлива легенда!

— Так, це жахливо, — сказав капітан.

Англієць замовк і знову пішов від дверей до дверей. Із темряви слабо долинули уривчасті, печальні звуки другої склянки. Капітан, посидівши задля пристойності ще хвилин зо п'ять, підвівся, потиснув руку англійцю і пішов у свою велику спокійну каюту. Англієць, щось думаючи, продовжував ходити. Лакей, пронудившись у буфеті ще з півгодини, увійшов і з сердитим обличчям став гасити електрику, лишивши тільки один ріжок. Англієць, коли лакей зник, підійшов до стіни, загасив і цей ріжок. Відразу упав морок, шум хвиль відразу став нібито голоснішим, і відразу розкрились у вікнах зоряне небо, щогли, реї. Пароплав скрипів і ліз з однієї водяної гори на іншу. Він розхитувався все ширше, підіймаючись і опускаючись, — і у снастях широко носились, злітаючи то в безодню зверху, то в безодню знизу, Канопус, Ворон і Південний Хрест, по яких ще мерехтіли рожеві спалахи.

Капрі, 11. 1914